

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ*

Михайло Яцишин,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Волинського національного
університету імені Лесі Українки

У системі заходів протидії злочинності в місцях позбавлення волі важливе місце посідають організаційно-тактичні засади профілактики зазначених суспільно небезпечних явищ, включаючи окремо взятую установу виконання покарань (далі — УВП), як структурного елемента Державної кримінально-виконавчої служби (далі — ДКВС) України. Необхідність постановки даного питання у такій площині обумовлена тим, що без вирішення проблем боротьби зі злочинами в окремо взятому підрозділі ДКВС та усунення, блокування, нейтралізації, передбачення і виявлення їх детермінант, досить складно реалізувати стратегічні й тактичні завдання профілактики рецидивної та загальної злочинності.

Особливо актуальною ця проблема є у зв'язку з необхідністю реалізації персоналом УВП такого елемента мети і завдання кримінально-виконавчого законодавства України, що зазначений у ч. 1, ст. 1 Кримінально-виконавчого Кодексу (КВК) України як запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам на нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [1].

Як свідчить статистика, на сьогодні в 181 УВП утримуються понад 180 тис. осіб. У 32-х діючих слідчих ізоляторах утримуються майже 35 тис. осіб. Щорічно ними скоюється до 400 злочинів, і така тенденція є визначальною протягом тривалого часу. В загальній структурі злочинів так звана рецидивна злочинність складає 17—18%. Значне місце серед осіб цієї категорії посідають засудже-

ні, які були звільнені з УВП і до зняття або погашення судимості вчинили нові злочини (від 15% до 20%) [2].

Таке становище склалося через низку обставин, що негативно впливають на зміст, рівень та динаміку протидії рецидивній злочинності силами, методами і засобами ДКВС України і громадських формувань, а саме:

— досі в Україні не розроблена власна концепція (доктрина, програма тощо) виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі та розширення можливостей альтернативних до нього покарань, основу якої мають скласти такі засоби впливу на особу засудженого, які б унеможливили вчинення ним злочинів як в умовах УВП, так і після звільнення з неї;

— закріпивши у чинному КК (ст. 50) та КВК України (ст. 1) завдання щодо запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, законодавець не створив правових умов його реалізації: дотепер не прийнятий Закон України «Про профілактику злочинів»; у КВК України відсутні як окремі норми, так і глави чи розділи, які б регулювали суспільні відносини з цих питань;

— наукові дослідження із проблем боротьби з рецидивною злочинністю більшою мірою спрямовані на вивчення механізмів злочинної поведінки на стадії дізнання, досудового та судового слідства і меншою — на з'ясування специфіки злочинних проявів в УВП.

З огляду на це вироблення та обґрунтування нових організаційно-тактичних засад запобігання злочинам в УВП є першочерговим завданням як законодавців та науковців, так і працівників ДКВС України.

Слід зазначити, що в працях українських вчених А. Б. Барчука, А. О. Галає, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, О. Г. Колба, М. М. Кулічука, В. І. Осадчого, О. І. Плужник, Б. В. Романюка, А. Х. Степанюка та ін. з актуальних питань кримінально-ви-

* Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки.

конавчої політики започатковано й розробку та наукове обґрунтування заходів профілактики даного виду пенітенціарних злочинів.

Разом із тим, УВП і її персонал, як суб'єкт запобігання злочинам, досі комплексно не розглядалися ні науковцями, ні законодавцями. У той самий час, Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 25.04.2008 р. № 401/2008, передбачає уже на першому етапі (2008—2012 рр.) створення нових моделей УВП, здатних у новому обсязі виконувати всі функції, покладені на кримінально-виконавчу службу, на основі нормативно-правової бази, яка відповідає міжнародним нормам (п. 3).

У наукових джерелах поняття термінів «стратегія», «тактика» розкривається здебільшого у контексті військової діяльності. Коли ж йдеться про зміст правоохоронної стратегії і тактики, зокрема щодо запобігання вчиненню злочинів в УВП, то їх слід розглядати як специфічну науково-практичну систему соціального регулювання, спрямовану на забезпечення процесу профілактики злочинів, у межах якої визначається стратегічна мета і завдання даного виду діяльності, а також форма і тактика дій персоналу УВП.

Отже, під стратегією профілактики злочинів в УВП слід розуміти ту складову частину загальної системи боротьби зі злочинністю, що спрямована на визначення, постановку і досягнення кінцевих цілей діяльності персоналу колоній щодо запобігання злочинам з боку як засуджених, так і інших осіб. В узагальненому вигляді, стратегічна мета профілактики злочинів — це унеможливлення створення небезпеки важливим соціальним цінностям шляхом профілактичної діяльності УВП, що включає тактичні, проміжні, спеціальні, локальні й інші прийоми та дії.

У свою чергу, тактика, у контексті тактики запобігання злочинам в УВП, це сукупність методів, форм і засобів боротьби зі злочинністю, спрямованих на досягнення як стратегічної мети покарання, зазначеної в чинному законодавстві України (ст. 1 КВК України), так і на реалізацію стратегічних цілей у цьому напрямку діяльності оперативно-розшукових підрозділів ДКВС України, що здійснюється із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [3].

Як показує аналіз, тактичні завдання профілактики злочинів з боку засудже-

них є досить різноманітними. Їх конкретний зміст може змінюватися залежно від суб'єктивних і об'єктивних обставин, які й визначають тактику дій персоналу УВП. Крім того, різновид тактики залежить від методу і виду профілактики — загальної чи індивідуальної. Так, необхідною передумовою ефективного застосування методів загального запобігання злочинності є всебічний аналіз і узагальнення даних про злочини, вчинені в колоніях, а також відомостей про особу злочинця, його соціальне середовище тощо.

Наразі, для досягнення стратегічної мети профілактичної діяльності щодо запобігання злочинам і наукою, і практикою випрацьований відповідний набір технічних вимог і механізмів їх реалізації в конкретно взятій УВП. До них варто віднести такі.

1. Недопустимість волюнтаризму і створення умов, сприятливих для досягнення позитивного профілактичного результату. Цілком слушним у даному випадку є вироблення конкретних рекомендацій щодо тактики профілактичної діяльності, пов'язаної, наприклад, з усуненням окремих негативних явищ у середовищі засуджених, пов'язаних з безробіттям в УВП, або ж з нейтралізацією впливу на них з боку осіб негативної спрямованості (так званих «авторитетів», «злодіїв у законі» та ін.).

2. Постійне удосконалення та видозмінюваність видів і засобів профілактики злочинів, дотримання відповідного співвідношення між ними й усунення суперечностей. Як правило, настання очікуваного тактично виправданого позитивного результату щодо запобігання злочинам можливе лише за умови раціонального використання виділених для цього фінансових і матеріальних ресурсів, а також людських зусиль.

3. Готовність об'єктів запобіжного впливу в УВП до профілактики злочинів. Це стосується однаковою мірою заходів як загальної, так і індивідуальної профілактики злочинів. Так, якщо в процесі індивідуальної профілактики засуджений продовжує вчиняти дисциплінарні проступки, включаючи злісні їх прояви (ст. 133 КВК України), а суб'єкт запобігання злочинам не змінює (чи не доповнює) своїх методів регулювання або не вживає попереджувальних заходів на ті чи інші протиправні дії з боку засудженого, то це закінчується вчиненням злочинів: за свідченням конкретних органів,

більше 30% злочинів в УВП вчиняються особами, які перебували на профілактичних обліках, та майже 70% — порушниками режиму тримання в колонії [4].

4. Наукове забезпечення тактики профілактичної діяльності, що включає:

— систематичний глибокий науковий аналіз явищ злочинності;

— визначення правового статусу засуджених, гарантії захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків і особистої безпеки (статті 7—10 КВК України), особливо в частині застосування до них заходів профілактичного впливу;

— коригування змісту виконання покарання і тактики запобігання злочинам в УВП шляхом введення структурних дільниць колоній, рівнів безпеки, гласності використання технічних засобів нагляду і контролю за поведінкою засуджених (статті 94—100, 103, 138—140 КВК України) і ін.

5. Систематична і наполеглива робота з удосконалення нормативно-правових актів, зокрема в частині:

— закріплення порядку виконання примусового лікування засуджених, що дозволить не тільки забезпечити дотримання законних прав останніх, а й створить умови для запобігання злочинам в УВП (ст. 117 КВК);

— встановлення на законодавчому рівні пенсійного забезпечення (ст. 122 КВК);

— введення богослужіння і створення умов для здійснення релігійних обрядів в УВП засудженими різних віросповідань (ст. 128 КВК);

— закріплення (нормативне) особливостей відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми (статті 141—149 КВК).

6. Врахування важливості різноманітних соціальних процесів в УВП, зокрема тих, які детермінують злочинність у колоніях і вимагають тактичного співвідношення кількісних та якісних показників об'єктів профілактичного впливу, а також сил і засобів, задіяних для виконання кримінального покарання чи інших профілактичних дій.

Дотримання перерахованих вище вищо профілактики злочинів у місцях позбавлення волі позитивно впливає на вибір і постановку відповідних тактичних завдань з виявлення та усунення причин і умов злочинності в УВП, визначення засобів впливу на детермінанти злочинності та об'єкти профілактичного впливу, а також форм діяльності (гласних і неглас-

них) суб'єктів профілактики злочинів, спрямованих на досягнення стратегічної мети покарання і запобігання вчиненню злочинів.

Сучасні дослідження з профілактики злочинів значну увагу приділяють також методам загальної профілактики (на рівні мікросередовища), акцентуючи увагу на методах виявлення та методах усунення причин, що породжують або сприяють виникненню злочинності в УВП [5].

До методів виявлення зовнішніх умов злочинності в колоніях відносять:

1) перевірку діяльності різних служб УВП керівниками і контрольно-наглядними органами (оперативними, соціально-виховними та ін.), а також нагляд з боку прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спостережних комісій тощо;

2) кримінальне дослідження та виявлення криміногенних зон в УВП, де найбільш часто і в певні проміжки часу вчиняються злочини та злісні дисциплінарні проступки засуджених;

3) комплексне обстеження (рейди по всій території УВП) об'єктів охорони і нагляду начальником колонії, його заступником, а також відповідальними працівниками.

Методи усунення, нейтралізації чи компенсації зовнішніх умов злочинності включають:

1) конструктивно-технологічну розробку принципово нових засобів комп'ютерного збору, обробки та використання інформації про конкретні колонії за напрямками їх діяльності, засоби охорони й нагляду за засудженими, ефективність засобів цілодобового спостереження за засудженими, технічних засобів перевірки посилок, передач, листів, огляду автотранспорту, обшуків засуджених та їх речей тощо;

2) комплексні профілактичні операції в колонії, пов'язані з мобілізацією усіх сил і засобів УВП, а за необхідності — залучення можливостей сусідніх колоній, у тому числі інших областей і регіонів;

3) організацію оперативного обміну інформацією між різними службами УВП про криміногенні ситуації, угруповання антисуспільної спрямованості серед засуджених та їх вірогідні акції тощо;

4) недопущення перевищення фактичної кількості засуджених над лімітами, встановленими компетентними органами, за рахунок перерозподілу засуджених між колоніями згідно з правилами, зазначеними у ст. 93 КВК України, а також

розширення діючих і будівництво нових, більш сучасних УВП;

б) підвищення дисциплінованості персоналу УВП, організацію правильної дисциплінарної практики, коли крайні заходи реагування до порушників дисципліни з боку адміністрації колонії застосовуються після використання інших, більш м'яких, стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом;

в) встановлення співробітникам і працівникам УВП максимально-мінімальних меж заробітної плати, просування по службі, заохочень і стягнень з урахуванням важкого характеру роботи.

У системі тактичних заходів з усунення причин злочинності особливо актуальною є групова профілактика суспільно небезпечних діянь з участю засуджених. Необхідність здійснення даного виду запобігання злочинам обумовлена наступним:

— УВП є місцем концентрації значної кількості небезпечних злочинців, що саме по собі детермінує криміногенні ситуації у місцях позбавлення волі;

— в колоніях нерідко виникають й інші специфічні ситуації, що детермінують насильницьку злочинну поведінку, ухилення від відбування покарання і ін.;

— в багатьох УВП має місце управлінська криміногенна ситуація, що обумовлює корисливі суспільно небезпечні діяння та злочини з необережності;

— в УВП має місце вктимологічна криміногенна ситуація.

Отже, групова профілактика злочинів — це цілеспрямований вплив на свідомість особи у спеціально чи стихійно створених групах людей з метою управління розвитком криміногенної ситуації. Як свідчить практика, організація в УВП даного виду запобігання злочинності є вкрай необхідною.

На думку науковців-криміналістів, однією з умов ефективності організації та здійснення виправного впливу є рівномірний творчий розподіл функцій УВП між її співробітниками. Як слушно зауважує з цього приводу А. О. Галай, правильно організована установа виконання покарання є своєрідною частиною суспільства, тому в ній мають працювати категорії персоналу, що відрізняються між собою за статусом, оплатою та іншими показниками більше, ніж це регламентовано у сучасних нормативно-правових актах [6]. При цьому персонал, який працює безпосередньо із контингентом

засуджених, має особливу правову регламентацію дій.

Однак, на думку А. Х. Степанюка, саме адміністрація органів та установ виконання покарань є суб'єктом кримінально-виконавчої діяльності, саме вона на основі загальної стратегії визначає конкретні тактичні засоби запобігання злочинам в УВП. Проводячи розмежування між суб'єктом діяльності щодо виконання покарань і учасниками кримінально-виконавчої діяльності, які надають допомогу адміністрації органів та установ виконання покарань у її діяльності з реалізації властивих покаранням правообмежень, А. Х. Степанюк наголошує на тому, що «адміністрація є не тільки обов'язковим, але й основним, найбільш важливим, головним речником кримінально-виконавчої діяльності, який в однобічному порядку визначає роль персоналу, а також відповідає за організацію учасниками соціально-педагогічних, трудових та інших процесів» [7].

Щодо останнього, то цю проблему ускладнює, по-перше, її новизна, по-друге, відсутність у структурі соціально-психологічної служби УВП посад працівників, які б координували діяльність з цих питань. Не передбачені вказані посади і в інших керівних органах ДКВС України. Покладення ж таких функцій на підрозділи, що займаються налагодженням зв'язків з громадськістю з метою вироблення спільної стратегії і тактики дій щодо запобігання злочинам, не можна поки що визнати результативним через загальність і безособовість відносин, що складаються між адміністрацією УВП та різноманітними громадськими інституціями. Цей напрям і надалі залишається пріоритетним з точки зору його науково-теоретичного і законодавчого обґрунтування.

В УВП тактичними елементами профілактики злочинів засудженими, крім перерахованих вище, виступають також різноманітні методи виявлення засуджених, з боку яких можна очікувати вчинення злочинів й інших протиправних дій. Відповідно визначаються й тактичні завдання різних служб колонії. Методи виявлення осіб, які мають «відхилення» від встановлених в установі виконання покарань норм поведінки, поділяють на: а) оперативні (силами і засобами оперативно-розшукової діяльності); б) вивчення оточуючого середовища; в) кримінально-психологічні дослідження і ін.

Основний тактичний зміст застосуван-

ня цих методів полягає в тому, щоб виявити, поставити на облік і проконтролювати поведінку об'єктів профілактичного впливу. Оскільки в структурі осіб, які були суб'єктами злочинів в УВП, значна кількість (майже третина) — це ті, які не перебували на профілактичних обліках, нагальним тактичним завданням адміністрації колонії є удосконалення та більш ефективне використання методів індивідуального запобігання злочинам.

Враховуючи, що більше 60% злочинів вчиняється порушниками встановленого порядку відбування покарання [8], слід дану категорію засуджених брати на оперативно-профілактичний облік та планувати тактичні заходи для запобігання вчиненню ними злочинів протягом термінів, передбачених ч. 14 ст. 134 КВК України (6 місяців із дня відбуття стягнення), тобто до моменту погашення стягнення. Такий тактичний хід дозволить адміністрації не тільки досягти мети індивідуальної профілактики злочинів, а й реалізувати завдання загальної превенції, а саме: обмеження прав і свобод, що будуть вводитися для об'єкта превентивного впливу, мають стримувати від вчинення дисциплінарних проступків і злочинів інших засуджених, які відбувають покарання в УВП.

Для створення механізмів реалізації

вимог ст. 104 КВК України щодо вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та їх правопорушень — найголовнішої складової тактики запобігання злочинам, необхідно в кожній УВП до даного виду профілактичної діяльності залучати не лише оперативні підрозділи, а й інші служби установи виконання покарань. Результати комплексного аналізу детермінант злочинності мають зосереджуватися у спеціальній літерній справі, форму та зміст якої затверджує Державне управління виконання покарань.

Підсумовуючи викладене вище зазначимо, що від правильно обраних та ефективно реалізованих тактичних методів і форм роботи залежить ефективність стратегії не лише конкретної установи виконання покарань, а й в цілому Державної кримінально-виконавчої служби. У цьому, власне, виражається діалектичний зв'язок явищ і процесів, що супроводжують організацію профілактики злочинів у кримінально-виконавчій системі.

Здійснення зазначених вище, як і інших тактичних заходів, без сумніву, створить належні умови для об'єктивного аналізу, діагностики та прогнозування стану кримінальної ситуації в кожній конкретно взятій УВП, що в кінцевому результаті дозволить своєчасно запобігти вчиненню злочинів з боку засуджених.

ПРИМІТКИ

1. Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов ; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Х. : Харків юридичний, 2008. — С. 203.
2. Колб О. Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчих установах : монографія / О. Г. Колб, М. М. Яцишин, В. В. Кондратішина ; ВДУ ім. Лесі Українки. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. — С. 6.
3. Трубников В. М. Зазнач. праця. — С. 292.
4. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань у 1999 році // Інформ. бюл. Головного управління виконання покарань МВС України. — 2000. — № 4. — С. 13.
5. Колб О. Г. Зазнач. праця. — С. 322.
6. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. О. Галай ; Нац. академія держ. податкової служби України. — Ірпінь, 2003. — С. 12.
7. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08 / А. Х. Степанюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002. — 33 с.
8. Колб О. Г. Зазнач. праця. — С. 333.